

С. Є. Степанова,

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
аспірантка кафедри загального та слов'янського мовознавства*

ПРОФЕСІЙНЕ І ПОБУТОВЕ: КОГНІТИВНИЙ ВПЛИВ У КАРТИНАХ І ЕХО-КАРТИНАХ СВІТУ

У статті зроблено спробу визначити способи та механізми впливу професійного дискурсу на становлення та еволюцію мовної картини світу (МКС) людини та ехо-картини світу близьких їй людей на прикладі персонажів оповідань В. М. Інбер «Соловей і Роза», А. П. Чехова «Душечка» та М. О. Булгакова «Рушник з півнем».

Об'єктом дослідження є мовлення кравця Еммануїла Соловоя та його дружини Розі – головних героїв оповідання Віри Інбер «Соловей і Роза»; Ольга Племянникова та близькі їй чоловіки різних професій – персонажі оповідання Антона Чехова «Душечка»; молодий лікар-початківець з автобіографічної повісті Михайла Булгакова «Рушник з півнем». Результат наших спостережень дає підстави зробити ряд висновків: професійні картини світу розвиваються з удосконаленням навичок їхніх носіїв і мають безпосередній вплив на формування мовних картин світу фахівців певної галузі знань чи ремесла, а опосередкований – через професійні ехо-картини світу, і мовні картини світу людей, які оточують цих фахівців: членів сім'ї, друзів. Ці впливи відображаються в мовленні фахівців і членів сім'ї, інших близьких їм людей різними мовними засобами. Найчастіше про такі впливи свідчать групові чи індивідуальні порівняльні звороти, ідіоми, метафори, метонімії, синоніми, антоніми, персоніфікації, що відбивають професійні знання та вміння мовця, а також членів його родини та близьких друзів.

Ключові слова: мовна картина світу, ехо-картина світу, еволюція МКС, мовна особистість, професійна комунікація.

S. Ye. Stepanova,

*Odesa I. I. Mechnikov National University,
Graduate Student of the Department of General and Slavic Linguistics*

PROFESSIONAL AND DOMESTIC: COGNITIVE INFLUENCE IN PICTURES AND ECHO PICTURES OF THE WORLD

The *purpose* of this research is to identify the ways and mechanisms of the influence of professional discourse on the formation and development of profes-

sional language pictures of the world, as well as the formation of echo-pictures of the world of people close to these specialists based on their language picture of the world. The **object** of the study is the speech of the tailor Emmanuel Solovey and his wife Rosa – the main characters of Vera Inber's story "Solovey and Rosa"; Olga Plemyannikova and men close to her of various professions – characters in Anton Chekhov's story "Sweetheart"; a young novice doctor from Mikhail Bulgakov's autobiographical story "Towel with a rooster". The **result** of our observations allows us to draw a number of **conclusions**. Professional pictures of the world develop with the improvement of the skills of their carriers and have a direct influence on the formation of language pictures of the world of specialists in a certain field of knowledge or craft, and indirect influence through professional echo pictures of the world and language pictures of the world of people who surround these specialists: family members, friends. These influences are reflected in the speech of specialists and family members, other people close to them in various language means. Most often, such influences are evidenced by group or individual comparative turns, idioms, metaphors, metonymies, synonyms, antonyms, personifications that reflect the professional knowledge and skills of the speaker, as well as his family members and close friends.

Key words: language picture of the world, echo-picture of the world, evolution of the LPW, language personality, professional communication.

Постановка проблеми та її актуальність. У сучасній лінгвістиці домінує антропоцентричний підхід до вивчення багатьох аспектів мови і мовлення. Уже давно мовознавство має запит від економіки і державних структур на розробку актуальних питань впливу соціального буття людини на сприйняття нею нових реалій і відбиття їх у людській свідомості. Це відбиття виявляється передусім у мовленні людини та її практичних діях. Частиною цієї проблеми є вплив професійних реалій і навичок на мовну поведінку людини. Знання закономірностей і конкретних засобів, за допомогою яких ці закономірності реалізуються в мовленні, допомагає, наприклад, виявити автора письмового і усного тексту, передбачити реакції груп громадян з різним соціальним статусом на певні форми політичного, економічного, інформаційного, освітнього життя суспільства. Найважливіші «експертними характеристики» поведінки особистості за її соціальним станом, у тому числі за професійними ознаками, є відбиття цього стану в мовленні персонажів художніх творів. Саме цей напрям ми вирішили висвітлити на прикладі деяких творів. Новизна нашого дослідження полягає в системному підході до виявлення і систематизації засобів мови, що вказують на соціальний статус художніх персонажів за їхніми професіями, а також на те, як впливає цей статус на мовлення близьких їм людей.

Аналіз попередніх досліджень проблеми. У сучасному мовознавстві

є кілька напрямів вивчення мовної картини світу. На думку О. С. Яковлевої, це: 1) типологічні дослідження: слов'янська картина світу, балканська модель світу, картина світу дитини, художника, політика, економіста, будівельника, шофера тощо; 2) вивчення МКС щодо реконструкції духовної культури народу; 3) дослідження окремих аспектів мови : відбиток МКС у лексичі, словотворі, у дзеркалі метафор тощо [7, с. 9].

Формулювання завдань дослідження. Мета нашого дослідження – виявити способи та механізми впливу професійного дискурсу на становлення й розвиток мовної картини світу фахівця та формування на основі його МКС ехо-картин світу близьких йому людей. Матеріалом дослідження послужило мовлення кравця Еммануїла Солов'я та його дружини Рози – основних персонажів оповідання В. М. Інбер «Соловей і Роза»; Ольги Плем'яникової та близьких їй чоловіків різних професій – персонажів оповідання А. П. Чехова «Душечка»; молодого лікаря-початківця з автобіографічного оповідання М. О. Булгакова «Рушник з півнем».

Виклад основного матеріалу. М. А. Булгаков майстерно показує в оповіданні «Рушник з півнем» шляхи формування професійної ЯКМ лікаря, який у віці 23 років після закінчення медичного факультету університету отримав призначення на роботу в сільській лікарні, опинившись в умовах, у яких фахівець має самостійно вчитися застосуванню раніше одержаних знань на практиці. Так, першого ж вечора лікар виявив, що лікарня забезпечена новітнім інструментарієм та ліками. М. О. Булгаков пише:

*Я ... убедился в том, что **инструментарий** ... **богатейший**. ... С тою же ясностью я вынужден был признать (...), что очень многих блестящих девственно инструментов **назначение** мне вовсе **неизвестно**. Я их не только **не держал в руках**, но даже ... и **не видел**.* Зрозуміло, назви багатьох інструментів були ще відсутніми в МКС молодого лікаря. Лікар переживає в думках кілька захворювань, які, як йому здавалося, часто доводиться лікувати сільському лікарєві: *ущемлённая грыжа, гнойный аппендицит, дифтерийный круп, неправильные положения во время родов*. Він нагнітав у собі страх від невпевненості у своїй компетентності. Проте недостатня сформованість професійної МКС сприяла професійному дорослішанню персонажа, розуміння необхідності саморозвитку. Автор пише про те, що в оточенні великої кількості книг з медицини та фармакології почав заспокоюватися, брати себе до рук. Це, на нашу думку, свідчить про початок завершального етапу формування професійної картини світу героя.

Засоби художньої виразності в оповіданні, засновані на професійній картині світу лікаря, можна поєднати у такі групи: **порівняння, метафори, метонімії, антоніми та фразеологізми**. Так, механізм концентрації довготривалої пам'яті у відповідальний момент прийняття рішення (ампутація ноги у дівчини, що знекровилася) проявляється у використанні речен-

ня з порівняльним зворотом: ***В голові моєї вдруг стало світло, як под скляним потолком нашого далёкого анатомического театра.***

Лікар відновив у пам'яті заняття з анатомії в університеті та зрозумів алгоритм своїх дій. У тексті знаходимо загальноживані та професійні метафори, в основі яких лежить анатомія людини, подібність фізичного стану людини і навколишнього живого та неживого світу: *чахлий перелесок, мелкозубая пила, крылья носа, светлеть в мозгу, угасиший человек, угасиший глаз, девственно блестящие инструменты* та ін. Найвне метонімічне перенесення, зумовлене суміжністю найменування хвороби людини і самої людини, яка страждає на це захворювання: *привезут грыжу, притащат грыжу*. Деякі фразеологізми в медичній комунікації оповідання можна визнати засобами художньої виразності: *выписать рецепт; вправить грыжу; холод по позвоночнику; умереть под ножом* – померти на операційному столі; *дотянуть до палаты* – залишитися живим після операції; *погибнуть под руками* = померти під ножом; *заломить руки; выйти из оцепенения* – прийти до тями; *готовить ампутацию* – готуватися до операції з ампутації кінцівки; *здравый смысл; застит глаза; устроить протез* – домовитися про виготовлення протеза.

В оповіданні В. М. Інбер «Соловей і Роза» ми стикаємося з уже сформованою швейно-кравецькою професійною МКС Еммануїла Солов'я та зі стійкою швейно-кравецькою ехо-картиною світу його дружини Рози, що допомагає чоловікові на деяких етапах роботи, наприклад, при знятті мірки з клієнтів, у примірці пошитого одягу тощо.

Непересічні знання Віри Інбер у галузі технології виготовлення одягу та дотримання принципів літератури конструктивізму (витвір мистецтва має відповідати всім вимогам технічної конструкції з максимальним функційним використанням кожної частини) визначили, поряд із глибокою образністю твору, узагальнюючим змістом викладених у оповіданні «Соловей і Роза» образів, дій, сюжету, художніх деталей, правдивість мовного простору, що відбиває професійну картину світу головного героя та членів його сім'ї [4]. Незважаючи на малий обсяг тексту, в ньому представлено одиниці 10 лексико-семантичних груп лексико-семантичного поля (ЛСП) швейно-кравецької справи [3]. Це найменування **одягу** (*брюки, пиджак, жилет, френч, шубка, костюм, галифе*); **частин одягу та заготовок** (*пройма, воротник, рукав, пуговица, вытачка, карман, лацкан, подкладка, боковой шов*); **матеріалів (тканин)** (*материя, диагональ, шевит, мех, нитки*); **якісних характеристик і форми** (*трапеция, шерстяной, меховой, фетровой, недошитый; перегибчатый, косный; двубортный, боковой* тощо); **станів одягу та його частин** (*топорицаться, висеть; быть не на месте* тощо); **кравецького інструментарію** (*булавка, сантиметр, ножницы, зеркало, болван [= манекен], паровой утюг*); **учасників швейно-кравецької комунікації** (*портной; заказчик*); **професійних процесів** (*исполняют заказ, починка/принимать в починку, выкроить; приступиться к чему-либо, гла-*

дить, снять мерку, примерка, примерять(ся), шить(ся), освежить [= починить], обмахнуть, сбрасывать, записывать объёмы, выразить, исчерчивать мелом, расстегнуть, распахнуть); **найменування одягнених частин тіла людини** (талиа, груди, шея, руки, плечи колени) тощо.

Серед засобів художньої виразності, заснованих на швейно-кравецькій картині світу персонажів оповідання «Соловей і Роза», є речення з **порівняльними зворотами**: (1) *И наш Изенька – чудный мальчик, вот он спит в своей кровати, тихий, как напёрсток.* (2) *И над синим шевиотом ... ножницы летают, нежно щебеча, как ласточки.* (3) *...Весь он так дрожит, как будто нёс не розу, а паровой утюг.* Характерними є професійні **метафори**: *выразить талию, шерстяной хаос, распластанный хаос, косная материя, пучок куполов, освежить брюки, материя покорялась* тощо. Для вираження відносин рівноваги використовуються **антоніми**: *...исполняет заказы как штатские, так и военные.* Фразеологізм *шито белыми нитками* вказує на ситуацію нещирості. Важливу роль у художньому розкритті характеру кравця відіграє прийом **усоблення**. Кравець у напівсонному стані входить у суперечку з недошитим піджаком, який *подмигивал пуговицей* кравцеві; *говорил з ним, наморицив лацкан; вопрошал, зевнул карманами; удивлялся, усоблюючи* людину, не згодну зі ставленням кравця до свого ремесла як до мистецтва. У відповідь кравець обзивав його *провокатором, мерзавцем* та *шитым белыми нитками*.

В оповіданні «Душечка» А. П. Чехов, на відміну від описаних вище ситуацій, акцентує увагу на еволюції МКС Оленьки Плем'яникової, на зміни, що відбуваються під впливом професійних картин світу чоловіків, близьких їй у різні періоди її життя. Перший чоловік Ольги був театральним антрепренером. Через ехо-картину світу, що формується під впливом його професійної КС, у її МКС з'являється ціла низка одиниць, значення яких раніше могло бути їй незрозумілим: *Вчера у нас шёл «Фауст наизнанку»; Завтра мы ... ставим «Орфея в аду».* Оленька повторює за чоловіком: *...Стать образованным и гуманным можно только в театре. Но разве публика понимает это? Ей нужен балаган!* Раптова смерть Кукіна перериває розвиток МКС Оленьки як картини світу господині розважального саду та театру. Незабаром вона у своїй МКС починає орієнтуватися на МКС фахівця в галузі деревообробки й торгівлі лісом, яким був її другий чоловік. Постійно використовувані ним лексеми, фрази, думки відлунувалися у свідомості Ольги Семенівни і трансформували її МКС: *Ей казалось, что ... в жизни самое важное и нужное это лес, и что-то родное, трогательное слышалось ей в словах: балка, кругляк, тёс, шелёвка, безымянка, решетник, лафет, горбыль... По ночам... ей снились целые горы досок и тёса, длинные, бесконечные вереницы подвод, везущих лес... Теперь лес с каждым годом дорожает на двадцать процентов, — говорила она покупателям и знакомым.* На пораду піти до театру вона відповідала: *Мы люди труда, нам не до пустяков. В театрах этих что хороше-*

го? Після смерті Пустовалова вона зійшлася зі своїм квартирантом Смирніним, армійським ветеринаром. Нове відлуння визрівало в її свідомості. Зустрічаючи знайомих, вона *начинала говорити о чуме на рогатом скоте, о жемчужной болезни, о городских бойнях*, повторювала те, що чула вдома від Смирніна. Наприклад: (1) *У нас в городе нет правильного ветеринарного надзора и от этого много болезней.* (2) *...Люди заболевают от молока и заражаются от лошадей и коров. О здоровье домашних животных в сущности надо заботиться так же, как о здоровье людей.* Аналізуючи МКС Оленьки в різні періоди її життя [5], ми переконуємося в еволюції цієї МКС під впливом ехо-картин світу, орієнтованих на професійну комунікацію близьких людей.

Висновки і перспективи дослідження. Таким чином, професійні картини світу розвиваються з удосконаленням майстерності їх носіїв та надають прямий вплив на формування МКС фахівців у певній галузі знань або ремесла та опосередкований вплив через професійні ехо-картини світу та МКС людей, які оточують цих спеціалістів: членів родини, друзів. Ці впливи відбиваються у мовленні фахівців і членів родин, інших близьких до них людей у різних мовних засобах. Найчастіше про такі впливи свідчать групові або індивідуальні порівняльні звороти, фразеологізми, метафори, метонімії, синоніми, антоніми, уособлення які відбивають професійні знання та навички мовця, а також членів його родини та близьких друзів.

Література

1. *Булгаков М. А.* Полотенце с петухом. Записки юного врача. С. 1–11. URL : http://www.bulgakov.ru/library/zapiski_yunogo_vracha/
2. *Инбер В. М.* Соловей и Роза. Смерть Луны : рассказы. С. 1–15. URL : <http://litfile.net/web/384920/389000-390000/>
3. *Степанова С. Е.* Языковая картина мира персонажа сквозь призму его профессии портного (на материале рассказа Веры Инбер «Соловей и Роза»). Філологічні студії : [зб. наук. статей]. Одеса: ОНУ ім. І. І. Мечникова, 2015. Вип. 6. С. 142–146.
4. *Степанова С. Е.* Отражение профессиональной картины мира персонажа в художественной речи. Русистика и современность. 18-я Международная научная конференция : сб. научных работ. Рига : Балтийская междунар. академия, 2016. С. 484–492.
5. *Степанова С. Е.* Эволюция языковой картины мира центрального персонажа рассказа А. П. Чехова «Душечка». Мова : науково-теоретичний часопис з мовознавства. Одеса : Астропринт, 2016. № 25. С. 62–67.
6. *Чехов А. П.* Душечка. Рассказы и повести. Москва : Правда, 1979. С. 571–583.
7. *Яковлева Е. С.* Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). М. : Гнозис, 1994. 344 с.

References

1. Bulgakov, M. A. (2022), “*Towel with a rooster*”, *Notes of a young doctor* [“*Polotentse s petukhom*”, *Zapiski yunogo vracha*], pp. 1–11, URL : http://www.bulgakov.ru/library/zapiski_yunogo_vracha/
2. Inber, V. M. (2022), “*Solovey and Roza*”, *Death of the Moon : Stories* [“*Solovey i Roza*”, *Smert' Luny : rasskazy*], pp. 1–15, URL : <http://litfile.net/web/384920/389000-390000/>
3. Stepanova, S. Ie. (2015), “*Language picture of the character’s world through the prism of the profession of tailor (on the material of Vera Inber’s story “Solovey and Roza”)*”, *Philological studies : Collection of sci. articles* [“*Yazykovaya kartina mira personazha skvoz' prizmu yego professii portnogo (na materiale rasskaza Very Inber «Solovey i Roza»)*”. *Filolohichni studiyi : zb. nauk. statey*], Odessa I. I. Mechnikov National Univ., Odessa, Vol. 6, pp. 142–146.
4. Stepanova, S. Ie. (2016), “*Reflection of a professional picture of the world of a character in artistic speech*”, *Russian Studies and Modernity : 18th International Scientific Conference : Coll. of sci. works* [“*Otrazheniye professional'noy kartiny mira personazha v khudozhestvennoy rechi*”, *Russistika i sovremennost': 18-ya*], *Mezhdunarodnaya nauchnaya konferentsiya : sb. nauchnykh rabot*, Baltic Intern. academy, Riga, pp. 484–492.
5. Stepanova, S. E. (2016), “*The evolution of the language picture of the world of the central character in A. P. Chekhov’s story “Darling”*”, *Mova / Language : scientific-theoretical journal of linguistics* [“*Evolyutsiya yazykovoy kartiny mira tsentral'nogo personazha rasskaza A. P. Chekhova «Dushechka»*”]. *Mova : naukovoto-retychnyi chasopys z movoznavstva*. Odessa I. I. Mechnikov National Univ., Astroprint Publishing House, Odessa, No. 25, pp. 62–67.
6. Chekhov, A. P. (1979), “*Dushechka*”, *Stories and novels* [“*Dushechka*”, *Rasskazy i povesti*], Pravda Publishing House, Moscow, pp. 571–583.
7. Yakovleva, E. S. (1994), *Fragments of the Russian language picture of the world (models of space, time and perception)* [“*Fragmenty russkoy yazykovoy kartiny mira (modeli prostranstva, vremeni i vospriyatiya)*”], Gnosis Publishing House, Moscow, 344 p.